

Gradski i parlamentarni izbori u Zagrebu 1927. godine

Gradski i parlamentarni izbori u Zagrebu u rujnu 1927. održali su se u razmaku od tek tjedan dana, pa su se i predizborne aktivnosti stranaka i političkih grupa u gradu odvijale paralelno i zato se zajedno i proučavaju. Glavna je značajka izbora 1927. formiranje Hrvatskog bloka, koji je glasovima Zagrepčana dobio polovicu zastupnika u gradskom zastupstvu Zagreba i dva zastupnika u Narodnoj skupštini u Beogradu. Izbori su pokazatelj da je Hrvatska seljačka stranka, usprkos gotovo pa plebiscitarnoj podršci hrvatskog naroda, u gradskim sredinama u 1920-tima ostvarivala osjetno slabije rezultate.

Uvod

Za bolje razumijevanje ukupne političke situacije i djelovanja političkih stranaka u međuratnom razdoblju važno je poznavati i razvoj političke situacije na lokalnoj razini jer svaka sredina ima svoje osobitosti koja utječu na političke odnose. Posebno je to važno u slučaju Zagreba koji je brojem stanovnika i ukupnošću svoga političkog, društvenog i kulturnog života bio središte Hrvatske, a u 1920-tima i vodeće financijsko i trgovačko središte Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Sva-ki su izbori provjera snage i utjecaja političkih stranaka, a na ovima za gradsko zastupstvo i za Narodnu skupštinu u rujnu 1927. ponajviše se testirala odanost birača u Zagrebu i Hrvatskoj Stjepanu Radiću i Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS) nakon njihova političkog zaokreta sredinom 1925. godine.

Politički okvir koji je prethodio parlamentarnim izborima 1927.

Hrvatska republikanska seljačka stranka afirmirala se na parlamentarnim izborima u veljači 1925. kao neosporna politička snaga s kojom se zbog sređivanja prilika u državi mora ući u pregovore i postići dogovor.¹ Radićeva je stranka priznala Vidovdanski ustav i dinastiju Karađorđevića te je formirana radikalsko-radićevska vlada. No, to nije donijelo potrebnu stabilnost zemlji. I HSS i Narodna

¹ U Narodnoj je skupštini HRSS izborila 67 mandata. Vidi: ČULINOVIĆ 1961/1, 456-457; GLIGORIJEVIĆ, 1979, 195; HORVAT 1989, 295; HORVAT 1992, 230; MATKOVIĆ 1999, 184.

radikalna stranka (NRS) su 1926–1927. preživljavale unutrašnje potrese: HSS je 1925. i 1926. napustio dio zastupnika, a NRS se raslojio na nekoliko frakcija. Uspjeh HSS na oblasnim izborima u siječnju 1927. pokazao je da birači, usprkos odustajanju od republikanizma, i dalje slijede stranku pa je HSS u veljači 1927. izašao iz koalicije s radikalima i prešao u otvorenu opoziciju. U travnju 1927. formirana je vlada na čelu s radikalom Veljom Vukićevićem, a parlamentarni izbori su raspisani za 11. rujna iste godine.²

Zagreb

Prema popisu stanovništva iz 1921. Zagreb je imao 108.674, dok je popis iz 1931. zabilježio u gradu 185.581 stanovnika. Dakle, porast stanovništva u Zagrebu u tom je desetljeću iznosio vrtoglavih 70,77%.³ Od provincijskog središta u Austro-Ugarskoj Zagreb se pretvara u vodeće gospodarsko i financijsko središte nove države, zahvaljujući očuvanosti svoga industrijskog potencijala i podržavanju i proširenju trgovačkih veza sa srednjom Europom. Porast stanovništva bio je najvećim dijelom rezultat povećanog useljavanja stanovništva u potrazi za zaposlenjem.⁴ Posebno je to izraženo od 1925. kad se zbog pada cijena agrarnih proizvoda pogoršavao položaj seljaštva u državi, pa su se osiromašeni seljaci sve češće pojavljivali u gradovima kao radna snaga.⁵

Zagreb je za „ere Heinzela“, kako je po dugogodišnjem gradskom načelniku Vjekoslavu Heinzelu gradski zastupnik Ivan Peršić nazvao 1920-te u Zagrebu,⁶ pretvoren u moderan srednjoeuropski grad. Po struci arhitekt, Heinzel je pridonio planskom razvitku grada i živoj graditeljskoj djelatnosti nakon Prvog svjetskog rata.⁷ Ali, 1920-te su bile i godine formiranja radništva u Zagrebu. Tako su dvije trećine zagrebačkog radništva bili radnici prve generacije.⁸ Toliki broj radnika utjecao je na političku strukturu gradskog zastupstva,⁹ a izazivao je i niz problema

² Opširnije vidi: ČULINOVIĆ 1961/1, 464-489, 496; GLIGORIJEVIĆ 1979, 196-230; HORVAT 1989, 296-326; HORVAT 1992, 244-287, 306-318, 320-334, 336-340, 343-347; MATKOVIĆ 1999, 188-201, 205-216, 223, 225.

³ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1973, 17-19. Autorica donosi broj stanovnika prema publikacijama: *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god.* 1932, 262. te *Definitivni rezultati popisa stanovništava od 31. marta 1931. godine*, 1937/1, 95.

⁴ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1973, 19.

⁵ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1973, 38-39.

⁶ DAZ, Osobni fond Peršić Ivan (dalje: Peršić), br. 42, „Era Heinzela“, kut. 3.

⁷ Ne računajući kraće prekide kada je gradsko zastupstvo bilo raspušteno, Heinzel je bio gradski načelnik od 1920. do 1928. Opširnije o Heinzelu, vidi: KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1994, 257-276.

⁸ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1973, 45.

⁹ Već je na izborima za gradsko zastupstvo 1920. Socijalistička radnička partija Jugoslavija (komunisti) dobila dvadeset mandata pa je i za gradskog načelnika izabran komunist Svetozar Delić. Međutim, mandati su komunisti i izbor Delića bili poništeni, vidi: KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1983.

u gradu, prije svega stambeno-socijalnih. Heinzl je 1920. uspio ishoditi da sve novogradnje, prigradnje i nadogradnje budu na deset godina oslobođene gradskih nameta,¹⁰ pa je, uz povoljne uvjete u privredi,¹¹ rezultat svega toga bio procvat stambene izgradnje u Zagrebu. No istodobno su iz godine u godinu rasle cijene stanova i stanarine, a stanarska se zaštita siromašnih slojeva sve više smanjivala. Tako je Zakon o stanovima iz 1925. omogućio znatno povećanje stanarine, a novim su Zakonom o izmjenama i dopunama stanarskog prava iz 1927. od 1. studenoga prestala vrijediti i posljednja zakonska ograničenja za kućevlasnike koji su trebali dobiti puno pravo raspolaganja svojim stanovima. Izravna posljedica velikih stanarina i nepostojanja regulatorne osnove bila je podizanje malih nekvalitetnih kuća, mahom prizemnica, koje su bez građevinske dozvole, građene na gradskoj periferiji.¹²

Sve do unificiranja općinskog zakonodavstva u Kraljevini Jugoslaviji 1934. godine, Zagreb se ravnao prema starim zakonskim odredbama iz Austro-Ugarske. Tako je na osnovi gradskog statuta iz 1896. glavni organ gradske samouprave bilo gradsko zastupstvo od pedeset članova. Ono je biralo članove Gradskog poglavarstva i načelnika potpuno samostalno. Vidovdanskim ustavom Zagreb je izgubio položaj „glavnog zemaljskog grada“ postavši tek grad u Zagrebačkoj oblasti.¹³

Na gradskim su izborima 1925. – kada birala se polovica zastupstva, odnosno 25 zastupnika – Hrvatska zajednica (HZ), Starčevićeva Hrvatska stranka prava (SHSP), Hrvatski radnički savez i HRSS zajednički sastavili pobjedničku listu Hrvatskog socijalno naprednog bloka. Međutim, već se iste godine taj blok raspao, pa su federalisti, odnosno članovi Hrvatske federalističke seljačke stranke (HFSS),¹⁴ i frankovci, odnosno pristaše Hrvatske stranke prava (HSP), imali prevlast u gradskom zastupstvu Zagreba. Načelnik Heinzl je od 1925. bio, barem formalno, politički neopredijeljen,¹⁵ smatrajući da će u okolnostima nakon ulaska HSS u vladu zastupstvo funkcionirati lakše, bez trzavica s Beogradom.¹⁶ Imao je potporu svih stranaka u zastupstvu, osim Samostalne demokratske stranke (SDS) i komunista.¹⁷

¹⁰ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1994, 262.

¹¹ Opširnije vidi: TIMET 1961, 146-183.

¹² KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1973, 322-327. Opširnije o stambenim prilikama u Zagrebu, vidi: TIMET 1961, 89-125.

¹³ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1973, 95-98.

¹⁴ Ti su zastupnici pripadali bivšoj HZ koja je kao posebna stranka prestala postojati nakon što je početkom 1926. ušla u novoformiranu HFSS. Opširnije o HZ, vidi: MATKOVIĆ 1963. Opširnije o HFSS, vidi: ANTIĆ 1982, 163-222.

¹⁵ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1973, 103-105; DAZ, Peršić, br. 42, kut. 3 za raspad bloka okrivljuje HSS.

¹⁶ PERŠIĆ 2002, 247.

¹⁷ DAZ, Peršić, br. 42, kut. 3.

Dan prije raspisivanja parlamentarnih izbora, ukazom od 14. lipnja 1927, umirovljen je dotadašnji župan Zagrebačke oblasti Mile Kramarić, pa je novi veliki župan dr. Bogdan Stopar stupio na dužnost 20. lipnja.¹⁸ Stopar je bio član Demokratske stranke (DS), pa se njegovo postavljanje tumačilo potporom demokratima uoči parlamentarnih izbora.¹⁹ S obzirom da za 1927. nisu sačuvani izvještaji vladi o situaciji u Zagrebu, ne zna se pravi razlog za raspuštanje zagrebačkoga gradskog zastupstva i raspisivanje prijevremenih izbora. Neuvjerljivo je Stoparovo objašnjenje da je predložio raspuštanje zastupstva zbog toga što mandat polovici gradskih zastupnika i tako istječe s 1. siječnja 1928. s obzirom da se pojavilo pitanje izdvajanja Zagreba iz Zagrebačke oblasti, pa bi se grad Zagreb morao na izborima izjasniti želi li ostati u „radićevskoj oblasti“ ili će imati vlastitu autonomiju. Vjerojatnim mi se čini zaključak da su u Beogradu računali da će HSS, koji na gradskim izborima Zagrebu i onako nikad nije postizao blistave rezultate,²⁰ dodatno izgubiti na popularnosti zbog Radićeva stava da Zagreb treba ostati u Zagrebačkoj oblasti te da će rezultati u najvećem hrvatskom gradu biti putokaz za ostale dijelove države. Na tom je tragu i Stoparova izjava da Zagreb „gradskim izborima ima da dade direktivu za političku orijentaciju hrvatskoga naroda, koji je disorijentiran i da na taj način učini smotra za parlamentarne izbore“.²¹ Gradski izbori određeni su za 4. rujna tekuće godine.²²

Pitanje izdvajanja Zagreba iz Zagrebačke oblasti

Uredbom o podjeli zemlje na oblasti od 28. travnja 1922. Kraljevina SHS je podijeljena na 33 oblasti. Zagrebačka oblast sa sjedištem u Zagrebu prostirala se na području nekadašnjih triju hrvatskih županija te je obuhvaćala cijelu Varaždinsku županiju s gradom Varaždinom, najveći dio Zagrebačke i mali dio Bjelovarsko-križevačke županije.²³ Grad Zagreb je podčinjen velikom županu Zagrebačke oblasti, a organi oblasne samouprave bili su oblasna skupština i oblasni odbor.²⁴

Na prvim oblasnim izborima nadmoćnu je prevlast u hrvatskim krajevima 23. siječnja 1927. dobio HSS. U Zagrebačkoj je oblasti stranka osvojila sedamdeset od osamdeset mandata²⁵, a od jedanaest zastupnika Zagreba u skupštini Zagrebačke

¹⁸ HDA, Veliki župan Zagrebačke oblasti, 3395 Pov 1928, kut. 135.

¹⁹ GLIGORIJEVIĆ 1970, 480-481; HORVAT 1992, 348.

²⁰ DAZ, Gradsko poglavarstvo Zagreb (dalje: GPZ), Spisi (o izborima gradskih zastupnika) 1918–1938.

²¹ Zašto treba raspustiti gradsko zastupstvo?, *Jutarnji list*, 23. lipnja 1927, 6; Isto je prenio *Hrvat* (Raspust zagrebačkog zastupstva, 23. lipnja 1927, 4).

²² Gradske stvari, *Hrvat*, 21. srpnja 1927, 4.

²³ Uredba o podjeli zemlje na oblasti, *Službene novine*, 28. travnja 1922, 1.

²⁴ Zakon o oblasnoj i sreskoj samoupravi, *Službene novine*, 28. travnja 1922, 3.

²⁵ HORVAT 1992, 329-330; MATKOVIĆ 1999, 213-215; PERIĆ 2003, 407.

oblasti bila su četiri zastupnika HSS-a, tri HFSS-a, dva Nezavisne radničke partije (komunista) te po jedan zastupnik SDS-a i HSP-a.²⁶ Vlast u Zagrebu, premda i preko Oblasni, donosila je prestiž HSS-u. No važnije, Zagreb je pružao kapital potreban za sveobuhvatan i organiziran rad kakav je zamislio Radić u Zagrebačkoj oblasti. Kolar-Dimitrijević zaključuje da se Stjepan Radić kroz rad Oblasne skupštine u Zagrebu želio staviti na čelo „hrvatskih tendencija“, a povezivanjem rada skupština u oblastima u Hrvatskoj nastojao se suprotstaviti centralističkoj politici Beograda.²⁷ Financije su osnovni razlog što se Radić protivio izdvajanju Zagreba iz Zagrebačke oblasti, a na tom su se pitanju u prvoj polovici 1927. lomila koplja između HSS-a i ostalih stranaka u Zagrebu.

Predsjednik Oblasnog odbora Zagrebačke oblasti, Stjepan Radić krajem je ožujka oštro napao vladinu zakonsku osnovu o gradskoj upravi i samoupravi zbog odredbe kojom se predviđalo da će se Beograd i Zagreb izlučiti iz svojih oblasti i podrediti izravno ministru unutrašnjih poslova, odnosno za uređenje drugih poslova drugim ministrima. Čvrsto je stajao na stajalištu da Zagreb mora ostati dio Zagrebačke oblasti jer „čim se odvoji od nje, on se odvojio iz hrvatskog naroda“.²⁸ Najavio je prikupljanje sredstava za rad Oblasni putem oporezivanja imućnijih slojeva ali i preko posrednih poreza.²⁹ Tijekom travnja u Oblasnoj je skupštini trajala debata o oblasnom proračunu koji jest povećavao namete Zagrepčana (dodajući određeni postotak na svaki namet), ali je Radić tu činjenicu nastojao minorizirati. Očekivano, s obzirom na većinu koju je HSS imao u Skupštini, oblasni je proračun 21. travnja i prihvaćen.³⁰

U skupštini Zagrebačke oblasti federalisti su bili u manjini i nisu se mogli, ili tako barem svjedoče nepotpuno sastavljeni Zapisnici Oblasne skupštine,³¹ dovoljno suprotstaviti glasnom i elokventnom Radiću. Zato je *Hrvat*, glasilo HFSS-a, podgrijavao atmosferu otpora prema Radićevim zamislima u oblasti, pa su već od ožujka bombastični naslovi na prvim stranama najavljivali „opasnost“ koja Zagrebu prijete od Radića.³² U gradskom zastupstvu federalisti su pripadali većini koja je podržavala autonomiju Zagreba. Na izvanrednoj sjednici gradskog

²⁶ DAZ, GPZ, kut. 320, Izvještaj o radu gradskog poglavarstva od 1926. do 1938.

²⁷ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1993, XI-XII.

²⁸ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1993, 16-17.

²⁹ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1993, 86-87.

³⁰ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1993, 86-123.

³¹ Tako se komunist Ivan Krndelj početkom travnja protivio što su govori većine u skupštini (odnosno HSS) opširno zabilježeni u Zapisniku, a govori manjine bilježe se skraćeno, neispravno i nepotpuno (KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1993, 52).

³² Radićevci spremaju navaliti na Zagreb novih 25 milijuna dinara oblasnih poreza, *Hrvat*, 30. ožujka 1927, 1-2; Radić huška protiv Zagreba, *Hrvat*, 1. travnja 1927, 1; Radić proti samoupravi grada Zagreba, *Hrvat*, 2. travnja 1927, 1-2; Radić hoće uništiti Zagreb, *Hrvat*, 8. travnja 1927, 1-2; Radićevski harač grada Zagreba, *Hrvat*, 19. travnja 1927, 1. Na dan kad je donesen proračun Zagrebačke oblasti, *Hrvat* poručuje: Radićevci zaključili pljačku grada Zagreba, *Hrvat*, 21. travnja 1927, 1.

zastupstva od 13. svibnja zaključeno je da se predsjedniku vlade Vukićeviću pošalje predstavka da se Zagreb isključi iz oblasti te stornira doneseni oblasni proračun u dijelu koji taksama i prirezima pogađa Zagrepčane.³³

Državni je savjet 30. svibnja poništio sve oblasne uredbe pa tako i uredbe Zagrebačke oblasti o zaštiti radnika te niz uredbi iz područja zdravstva i socijalne politike.³⁴

Predizborna aktivnost

Kako je razmak između gradskih i parlamentarnih izbora u Zagrebu bio tek tjedan dana, predizborne su se aktivnosti stranaka odvijale paralelno. Kako je spomenuto, *Hrvat* je mjesecima prije raspisanih izbora svojim natpisima za izdavanje Zagreba iz Zagrebačke oblasti intenzivirao stranačke aktivnosti u gradu. Raspisivanje izbora za Narodnu skupštinu potaknuo je grupiranje protivnika Radićeve stranke te se 19. lipnja 1927. HFSS složio s HSP i Hrvatskim republikanskim seljačkim savezom u treći³⁵ Hrvatski blok (HB) u hrvatskoj politici 1920-tih godina.³⁶

Borba protiv HSS-a i Radića osobno igrala je značajnu ulogu u predizbornoj agitaciji blokaša. Uskršnji broj *Hrvata* donio je sliku Stjepana Radića kojeg nazivaju „predsjednikom republike Trebarjevo“ sa šajkačom na glavi, što je očito trebalo asociirati na Radićevu podložnost Beogradu. Autor slike je Peršić,³⁷ koji je u *Hrvatu* donio i fotografiju Radićeve kuće u Hercegovačkoj ulici u Zagrebu koja je ukazivala na osobno bogaćenje predsjednika HSS-a.³⁸ Optužbe i fotografiju Peršić je ponovio u brošuri *Najvjernija fotografija „predsjednika“ Stjepana Radića trgovca s pravicama hrvatskoga naroda* iz travnja 1927. godine.³⁹ Na dan zagrebačkog sveca zaštitnika sv. Marka (!) izašla je brošura *Stjepan Radić proti Zagrebu* kojom Peršić i Stjepan Uroić optužuju Radića za prevrtljivost, namjeru da u sporazumu s Beogradom pretvore Zagreb u „srpsku palanku“ i ukazuju da

³³ DAZ, Pregled rada Gradskog zastupstva 1927.

³⁴ Poništene sve oblasne uredbe, *Jutarnji list*, 31. svibnja 1927, 1.

³⁵ Prvi Hrvatski blok nastao je 1921. povezivanjem HZ, HSP i HRSS, a prestao je postojati uoči parlamentarnih izbora 1923. (opširnije vidi: MATKOVIĆ 1999–2000, 267–276). U listopadu 1925. HSP i Hrvatski republikanski seljački savez, stranka koju su 1925. osnovali disidenti seljačke stranke pod vodstvom Stjepana Buća, formirali su drugi Hrvatski blok (opširnije o programu Hrvatskog bloka, vidi: *Kalendar Hrvatski blok za godinu 1926*, (1925), 17–18, 38–49, 59–64). Tako je ovaj treći HB bio ustvari prošireni drugi blok, ali je u tadašnjem tisku prihvaćan kao treći.

³⁶ Osnutak Hrvatskog Bloka, *Hrvat*, 20. lipnja 1927, 1. Detaljnije o HB vidi: ANTIĆ 1982, 189–190. te PETRINOVIĆ 1986, 277–279.

³⁷ Tekst uz sliku nije potpisan, ali Peršić u svojim zapisima priznaje da je on autor, vidi: DAZ, Peršić, br. 20, Fanatici i realisti kompromisanti i ekstremisti u hrvatskoj politici najsudbonosnijih trideset godina od 1914/15 do 1944/45, kut. 1.

³⁸ Radić kao kućevlasnik, *Hrvat*, 27. travnja 1927, 3. Radić se ujesen 1925. s obitelji preselio u kuću u Hercegovačkoj ulici br. 4 (danas br. 131), vidi: PERIĆ 2003, 387, bilj. 224.

³⁹ PERIĆ 2003, 416, bilj. 309. daje osvrt na ovu brošuru, ali ne navodi ni njen naslov ni ime autora.

Jedan od plakata Hrvatskog bloka usmjerenih protiv HSS-a⁴¹

će posljedica Radićevih oblasnih poreza (Peršić inzistira da je svota koju bi Zagrepčani trebali izdvojiti 27 milijuna dinara) biti preseljenje zagrebačke industrije u Beograd i gospodarsko uništenje Zagreba.⁴⁰

Hrvat je atmosferu protiv Radićeve stranke povećavao natpisima o Radićevu teroru koji ugrožava slobodne izbore u Hrvatskoj i u prilog tome donio tzv. „Okružnicu“ s javne skupštine HSS-a kotara Ludbreg koja je pozivala na bojkot svim sredstvima svih protivnika Radićeve stranke koji dolaze korteširati na sela.⁴² Kao dokaz radićevskog terora *Hrvat* je istaknuo ubojstvo jednoga pristaše Hrvatske pučke stranke (HPS)⁴³ u selu Čučerju kod Zagreba koje su počinili dvojica pristaša HSS-a.⁴⁴

⁴⁰ Obje brošure su iz DAZ, Peršić, br. 56, kut. 3.

⁴¹ HDA, ZS, 97/116.

⁴² Okružnica radićevskog sovjeta, *Hrvat*, 12. kolovoza 1927, 1.

⁴³ Više o HPS vidi: MATIJEVIĆ 1998. Inače je HPS imao svoje predstavnike na kandidatskoj listi HB za gradske izbore (Gradski izbori u Zagrebu, *Hrvat*, 16. kolovoza 1927, 5)

⁴⁴ Krvavi zagrebački teror započeo, *Hrvat*, 24. kolovoza 1927, 2.

Plakat Hrvatskog bloka⁴⁹

Već 13. srpnja *Hrvat* je donio kandidatsku listu HB-a za parlamentarne izbore; u Zagrebu je kandidat bio Ante Trumbić, a kandidat u oba kotara bio je odvjetnik Ante Pavelić.⁴⁵ Vjekoslav Heinzel predvodio je kandidatsku listu HB-a za gradske izbore.⁴⁶ Kandidati na listi za gradske izbore predstavljali su određene društvene skupine – građane, privredu i obrt, radništvo, činovništvo, privatne namještenike, intelektualce te periferiju – čime je HB želio pokazati da svojim ljudima i politikom pokriva svaki aspekt života u Zagrebu.⁴⁷ Završni predizborni skup HB-a, najavljivan za 28. kolovoza na Jelačićevu trgu, bio je zabranjen.⁴⁸

Zbog političkog zaokreta 1925. te pitanja ostanka ili izdvajanja Zagreba iz Zagrebačke oblasti, HSS je ušao u predizbornu utrku otvoren napadima svih ostalih stranaka. Stranka je do i tijekom 1920-tih uspjela mobilizirati hrvatsko seljaštvo,

⁴⁵ Kandidatske liste Hrvatskog Bloka, *Hrvat*, 13. srpnja 1927, 2.

⁴⁶ Kandidatska lista Hrvatskoga bloka, *Hrvat*, 23. kolovoza 1927, 1.

⁴⁷ HDA, ZS, br. 97/126.

⁴⁸ Vidi. bilj. 66.

⁴⁹ HDA, ZS, 97/125.

postavši predvoditeljicom hrvatskoga naroda,⁵⁰ ali ju je inteligencija u gradskim sredinama sporije prihvaćala.⁵¹ HSS je pod imenom Narodna seljačka stranka za parlamentarne izbore 1927. odlučio postaviti stranačke liste i u Makedoniji i u južnoj Srbiji, a Radić i istaknuti haesesovci predvodili su niz predizbornih skupština diljem Hrvatske i Slavonije, po Dalmaciji, u Bosni i Hercegovini, Sloveniji te u Vojvodini. Radi šire agitacije, ponajvećma u hrvatskom narodu, HSS je počeo izdavati dnevne list *Narodni val čovječnosti, pravice i slobode*.⁵² Izdavanje novoga stranačkog glasila Radić nije dovodio u vezu i s izbornom agitacijom u Zagrebu,⁵³ ali su stalne rubrike u listu bile *Šta je nova u Zagrebu? te Gospodsko koprcanje*. Prva je rubrika poglavito javljala o predizbornim sastancima HSS-a na području Zagreba i okolice te donosila sitne zanimljivosti i vijesti iz Zagreba, a u drugoj se HSS često na šaljiv način obračunavao s političkim suparnicima, ispočetka s demokratima, a potom uglavnom s HB-om.

Nositelj kandidatske liste HSS-a za parlamentarne izbore iz grada Zagreba bio je Vladko Maček,⁵⁴ koji je zagrebačkom biračkom tijelu predstavljen kao „purger“.⁵⁵ Kotarski kandidati bili su tajnik HSS-a inženjer August Košutić te profesor i književnik Franjo Novljan. Zbog velikog broja pristaša ali i rezultata oblasnih izbora, najavljivali su da očekuju oba mandata.⁵⁶ Početkom kolovoza Radić je iznio program HSS-a na predstojećim parlamentarnim izborima: ustavna monarhija u kojoj je parlament odraz suverenosti naroda, a kralj predstavnik narodnoga i državnoga suvereniteta.⁵⁷

Kandidatska lista HSS-a za gradske izbore predstavljena je tek koncem kolovoza. Nositelj je bio Stjepan Radić, a na listi su relativno ravnomjerno bili raspoređeni posjednici – seljaci, radnici i inteligencija, uglavnom inženjeri i nekoliko odvjetnika.⁵⁸ HSS je imao četrnaest organizacija u Zagrebu,⁵⁹ pa je stranka održala mnogo „pouzdanih sastanaka“ i manjih predizbornih skupština i dogovora po zagrebačkim četvrtima, a to se gotovo svakodnevno oglašavalo u *Narodnom valu*. Kako je HSS

⁵⁰ Opširnije vidi: LEČEK 2004.

⁵¹ Opširnije vidi: STIPETIĆ-MATICKA 1974, 7-25.

⁵² HORVAT 1992, 348-350; MATKOVIĆ 1999, 222-226.

⁵³ Stjepan RADIĆ, Napokon „Narodni val“, *Narodni val čovječnosti, pravice i slobode* (dalje: *Narodni val*), 16. srpnja 1927, 3.

⁵⁴ Kandidatska lista HSS za glavni grad Zagreb, *Narodni val*, 16. srpnja 1927, 6.

⁵⁵ Maček je rođen u Jastrebarskom, otac mu je bio Slovenac, a majka kći austrijskog oficira. U Zagreb se definitivno preselio 1919. te 1921. otvorio odvjetničku kancelariju (MAČEK 1992, 8-9, 51, 62).

⁵⁶ Kandidatska lista HSS za glavni grad Zagreb, *Dom*, 3. kolovoza 1927, 2; Isti je članak prenio i *Narodni val*, 14. kolovoza 1927, 1.

⁵⁷ Sigismund ČAJKOVAC, Ustavna monarhija, narodna vojska i seljačka demokracija, *Narodni val*, 4. kolovoza 1927, 1.

⁵⁸ Kandidatska lista HSS, *Narodni val*, 26. kolovoza 1927, 3.

⁵⁹ HDA, ZS, br. 97/98. Letak nije datiran.

okarakterizirao kao nesretan događaj, a ne političko ubojstvo,⁶³ držeći da su ga prenapuhali nesavjesni novinari i „gospodski“ političari.⁶⁴

Pokazatelj da je HSS, barem deklarativno, prihvaćao slojevitost društva u Zagrebu i da je i dalje dijelio „gospodu“ građane od pridošlica sa sela, pokazuje predizborni plakat HSS-a za gradske izbore koji se obraćao seljačkoj i radničkoj braći te građanima. HSS je sebi pripisao zasluge za očuvanje hrvatstva, a veličao je i stvaranje zajedničke narodne države u kojoj su napokon Banska Hrvatska i Dalmacija povezane i gotovo svi Hrvati ujedinjeni. Pritom su naglašavali kako je hrvatski teritorijalni korpus ostao bez gotovo 200.000 Hrvata koji su došli pod Italiju Trumbića zaslugom, koji je bio nositelj kandidatske liste HB za gradske i parlamentarne izbore, jer je kao ministar vanjskih poslova 1920. potpisao Rapalski ugovor kojim je utanačena granica Kraljevine SHS s Kraljevinom Italijom.⁶⁵ Promjena naziva seljačke stranke iz Hrvatske u Narodnu objašnjena je zbog potrebe okupljanja seljaštva s radništvom i građanstvom i u nehrvatskim krajevima.⁶⁷

Još koncem srpnja glasila HSS-a su počela oglašavati veliku predizborno skupštinu u Zagrebu na kojoj je Radić namjeravao obrazložiti haesesovo viđenje rada buduće vlade te gradskog zastupstva Zagreba.⁶⁸ Skupština, koja se trebala održati na Trgu N (današnji Trg žrtava fašizma), bila je uredno prijavljena Redarstvenom ravnateljstvu u Zagrebu iz kojeg je ipak 26. kolovoza stigla zabrana. Istodobno je zabranjena i skupština HB-a na Jelačićevu trgu da ne bi došlo do sukoba između pristaša tih dviju stranaka.⁶⁹ Tako HSS nije nikad donio konkretan program za rad u Zagrebu.

I ostale stranke, bilo jugoslavenskog bilo hrvatskog predznaka, nastojale su podići svoj rejting na predstojećim izborima. Najviše se to odnosilo na Samostalnu demokratsku stranku. Kad je 1925. potpisan sporazum između bivših partnera SDS-a, radikala i radićevaca te sastavljena nova vlada „Narodnog sporazuma“, SDS se našao u opoziciji, ali s „velikim ambicijama“.⁷⁰ Rezultati izbora za oblasne skupštine početkom 1927. na kojima je SDS dobio ukupno tek 96 mandata – najviše, trideset, u Primorsko-krajiškoj oblasti, a u Zagrebačkoj tek tri – rasplinuli su vizije predsjednika stranke Svetozara Pribičevića da će SDS

⁶³ Nesretni slučaj u Čučerju nije bilo političko umorstvo!, *Narodni val*, 26. kolovoza 1927, 8.

⁶⁴ Franjo MALČIĆ, Istina o Čučerju i tobožnjem političkom ubojstvu, *Narodni val*, 28. kolovoza 1927, 2.

⁶⁵ HDA, ZS, 97/132.

⁶⁶ Opširnije o Rapalskom ugovoru, vidi: PETRINOVIĆ 1986, 211-218. i HORVAT 1992, 96-97.

⁶⁷ HDA, ZS, br. 97/132.

⁶⁸ Velika i važna skupština HSS, *Narodni val*, 22. srpnja 1927, 5.

⁶⁹ KRIZMAN 1973/2, 649.

⁷⁰ MATKOVIĆ 1972, 187-188; MATKOVIĆ 1995, 169-171.

postati općejugoslavenska stranka.⁷¹ Ipak, u lipnju je Izvršni odbor SDS-a odlučio da će stranka samostalno izići na izbore.⁷² Odvjetnik i javni bilježnik dr. Ivan Juriša bio je nositelj liste SDS-a u Zagrebu za izbore za gradsko zastupstvo i za Narodnu skupštinu, a kotarski kandidati za parlamentarne izbore bili su inženjer Slavko Batušić i sveučilišni profesor Fran Tućan. SDS je ukazivao na nedostatak regulatorne osnove kao jedan od najvećih problema u Zagrebu. Predstavljao se kao regulator između radićevske i frankovačke politike i time izbor za one koje žele izvanstranačku i komunalnu politiku u gradskom zastupstvu.⁷³ *Riječ* je hvalila Jurišu kao „domaćeg zagrebačkog sina“,⁷⁴ koji je od 1917. u gradskom zastupstvu i koji poznaje komunalne probleme grada.⁷⁵ SDS je držao da će nakon parlamentarnih izbora iza HSS-a biti najjača stranka u Hrvatskoj, a kako se o sudbini Zagreba ionako odlučuje u Narodnoj skupštini, izabrani zastupnici SDS-a će se tamo zalagati da se Zagreb izuzme iz oblasti.⁷⁶

U izbornoj kampanji *Riječ* nije pretjerano napadala HSS. Radića su ipak okarakterizirali kao „trgovca narodnim dušama“ koji se obogatio seljačkim novcem.⁷⁷ Ubojstvo pristaše Hrvatske pučke stranke u selu Čučerju koje su počinili dvojica radićevaca držali su da je politički motivirano, ali mu nisu posvećivali preveliku pozornost.⁷⁸ Očitovali su se i protiv Židovske liste: neki je Židov, necionist, prigovarao Židovskoj listi da nema komunalnog programa kao i to što se predstavlja kao općežidovska lista te je svojim suvjernicima poručio da glasuju prema svome političkom uvjerenju.⁷⁹ *Riječ* je prenijela i priopćenje Udruženja „Narodni rad“,⁸⁰ koje Židovima izbornicima poručuje da ne glasuju za posebnu Židovsku listu.⁸¹ Protiv HB-a napadi su bili puno žešći. *Riječ* ih je optuživala da su s načelnikom Heinzelom namjerno izazvali raspuštanje gradskog zastupstva kako bi time sebi osigurali većinu,⁸² da je vodstvo HB-a međusobno razjedinjeno, da nema veze

⁷¹ MATKOVIĆ 1972, 202-204.

⁷² MATKOVIĆ 1972, 208; MATKOVIĆ 1995, 189.

⁷³ Kandidacije SDS u gradu Zagrebu, *Riječ*, 3. kolovoza 1927, 2.

⁷⁴ Jurišin otac Dragutin bio je Peršićev učitelj u trećem razredu, vidi: PERŠIĆ 2002, 39.

⁷⁵ Prva od dvanaest kutija, *Riječ*, 3. rujna 1927, 4.

⁷⁶ J., Borba za grad Zagreb, *Riječ*, 12. kolovoza 1927, 1.

⁷⁷ Kako je počeo i kako će svršiti, *Riječ*, 30. kolovoza 1927, 5.

⁷⁸ Grozno političko ubijstvo u Čučerju, *Riječ*, 25. kolovoza 1927, 8; Ubojice iz Čučerja još nisu uapšeni, *Riječ*, 26. kolovoza 1927, 8.

⁷⁹ M-r., Cionistička partija i gradski izbori, *Riječ*, 2. rujna 1927, 8.

⁸⁰ *Narodni rad, društvo židovskih asimilanata i anticionista u Hrvatskoj* osnovano je 1922. kao opozicija cionistima koji su od 1920. vodili Židovsku općinu u Zagrebu, opširnije vidi: GOLDSTEIN 2004, 172-178.

⁸¹ Židovi i gradski izbori, *Riječ*, 4. rujna 1927, 8.

⁸² J., Borba za grad Zagreb, *Riječ*, 12. kolovoza 1927, 1.

sa širokim slojevima naroda i da nema program za razvoj grada.⁸³ Budući da se u HB-u nalazi i HSP, upozorili su da će, ako HB pobijedi, gradsko zastupstvo ići u smjeru nesuradnje s Beogradom.⁸⁴ SDS nije imao velikih skupova u Zagrebu, a kao svoju prednost u *Proglasu SDS narodu* povodom parlamentarnih izbora istaknuli su da je SDS jedina stranka koja nije „ni plemenska, ni vjerska“ te se bori za jednakost i ravnopravnost svih dijelova i svih krajeva naroda.⁸⁵

Demokratska stranka (DS) je kao i HSS i NRS 1926/1927. godine preživljavala unutrašnju krizu. Iako je dio demokrata na čelu s Vojislavom Marinkovićem sudjelovao u vladi radikala Velje Vukićevića, predsjednik DS-a Ljubomir Davidović je na stranačkim skupovima tijekom ljeta 1927. oštro kritizirao vladu.⁸⁶ Ipak, DS je želio zadržati kakav-takav utjecaj u Hrvatskoj.⁸⁷ Demokrati su za gradske izbore u Zagrebu namjeravali složiti građanski blok koji bi podupro gradsko zastupstvo u borbi za samoupravu grada i vodio nestranačku komunalnu politiku, ali je akciju onemogućio „frankovačko-federalistički blok“ odnosno HB. Zato je Davidovićeva DS početkom kolovoza donijela odluku da na gradske izbore iziđe samostalno, a za nositelja liste DS-a izabran je odvjetnik Oto (Oton) Gavrančić.⁸⁸ Nositelj liste za parlamentarne izbore bio je odvjetnik dr. Ivo Spevec, a kotarski je kandidat bio umirovljeni sveučilišni profesor Lazar Car.⁸⁹ Listu za gradsko zastupstvo s kandidatima raznolikog socijalnog sastava (trgovci, privatni činovnici, nešto obrtnika, uglednici iz javnog života) i svoj program DS je predstavio krajem kolovoza. Okomili su se na HB jer da su svoje su stranačke račune digli iznad životnih interesa grada Zagreba. Program DS-a je tražio da se središtu i periferiji grada posvećuje jednaka briga te da Zagreb ostane financijsko središte države. Na državnoj su razini tražili da se smanje državni tereti i izjednače porezi te da se uz samoupravu prošire kompetencije oblasnih samouprava. Ponovljena je težnja da Zagreb bude sjedište velike teritorijalne jedinice, u kojoj će upravno biti vezani svi oni hrvatski krajevi koji mu gravitiraju.⁹⁰ Širi, ali ne pretjerano realni program za Zagreb donijeli su i u svojem glasilu *Slobodna tribuna*.⁹¹ Iako su i „radićevštinu“ smatrali pogubnom za Zagreb, *Slobodna tribuna* nije direktno

⁸³ Nema opravdanja za politiku HB, *Riječ*, 18. srpnja 1927, 1.

⁸⁴ Zagreb i izbori, *Riječ*, 1. rujna 1927, 1.

⁸⁵ *Riječ*, 2. rujna 1927, 1.

⁸⁶ Opširnije o raslojavanju DS-a, vidi: GLIGORIJEVIĆ 1970, 465-480.

⁸⁷ GLIGORIJEVIĆ 1970, 482.

⁸⁸ Demokratska stranka i gradski izbori, *Slobodna tribuna*, 13. kolovoza 1927, 1.

⁸⁹ Kandidatska lista, *Slobodna tribuna*, 20. kolovoza 1927, 1.

⁹⁰ HDA, ZS, br. 97/100

⁹¹ M. H., Osnovne smjernice komunalne politike grada Zagreba, *Slobodna tribuna*, 13. kolovoza 1927, 2; M. H., Osnovne smjernice komunalne politike grada Zagreba, *Slobodna tribuna*, 20. kolovoza 1927, 2.

napadala Radića, možda zato jer je došlo do približavanja HSS-a i DS-a.⁹² Ipak, poput ostalih zagrebačkih novina, okarakterizirala je ubojstvo pristaše HPS-a u Čučerju kao teroristički čin.⁹³ Nisu imali velikih predizbornih skupova u Zagrebu: najavljujvana velika javna skupština za 28. kolovoza na koju su trebali doći Davidović te ministri Vojislav Marinković i Mehmed Spaho nije održana,⁹⁴ jer su sva trojica otkazala dolazak zbog drugih obveza.⁹⁵

Radikalna mjesna organizacija u Zagrebu osnovana je početkom kolovoza 1919. i bila je jedna od prvih organizacija NRS-a osnovana na povijesnom prostoru Hrvatske.⁹⁶ No, s obzirom na rezultate na dotadašnjim gradskim izborima u Zagrebu,⁹⁷ NRS se nije mogao nadati uspjehu ni na gradskim ni na parlamentarnim izborima u Zagrebu, tim više što su radikali i na državnoj razini bili oslabljeni. O razdijeljenosti NRS-a svjedoči i *Radikalni glasnik* koji, iako je bio glasilo Oblasnog odbora NRS-a za oblasti Zagrebačku i Primorsko-krajišku, ne spominje kandidate NRS-a za gradske i parlamentarne izbore u Zagrebu. Nositelj radikalne liste za parlamentarne izbore u Zagrebu bio je posjednik dr. Vladimir Turković, a kotarski su kandidati bili bankarski činovnik Jakov Supilo te trgovac Rajmund Križančić.⁹⁸ Dotadašnji gradski zastupnik Ernest Čimić predvodio je listu NRS-a na izborima za gradsko zastupstvo. NRS je sudjelovanjem na gradskim i parlamentarnim izborima u Zagrebu vjerojatno želio tek učvrstiti svoje redove, a i šaroliki socijalni sastav kandidata na radikalnoj listi (odvjetnici, trgovci, činovnici, posjednici, gostioničari, nekoliko obrtnika) je pokazivao nepostojanje čvrste izborne baze. Predizborni plakat radikala obraćao se svim „građanima grada Zagreba“, no ponajprije je veličao NRS koji je pod vodstvom Nikole Pašića ujedinio Srbe, Hrvate i Slovence te obećavao da će Hrvati radikali osigurati prvenstvo „Zagrebu i hrvatskom dijelu našeg naroda“.⁹⁹

⁹² Vlast je onemogućila postavljenje kandidatskih lista HSS-a pod imenom Narodne seljačke stranke u Makedoniji, pa je Radić pozvao pristaše da glasuju za Savez zemljoradnika i DS. Smatrao je da će te tri stranke ionako poslije izbora imati većinu u Narodnoj skupštini. Vidi: GLIGORIJEVIĆ 1970, 485-486; HORVAT 1992, 350-351; Političke i kulturne vijesti, *Dom*, 31. kolovoza 1927, 7-8. Budući da navedeni članak objavljen u *Domu*, koji prognozira da će parlamentarnu većinu imati DS i HSS nije potpisan, može se upitati je li uistinu Radićev, kako piše Horvat.

⁹³ Krvavi radićevski teror, Propadanje i teror radićevštine, *Slobodna tribuna*, 27. kolovoza 1927, 2.

⁹⁴ Demokrat V. Marinković je bio ministar vanjskih poslova u vladi radikala V. Vukićevića, a M. Spaho iz Jugoslavenke muslimanske organizacije bio je ministar trgovine i industrije, vidi: ČULINOVIĆ 1961/2, 300.

⁹⁵ Otkazana javna skupština, *Slobodna tribuna*, 27. kolovoza 1927, 1.

⁹⁶ KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ 2002, 370-371.

⁹⁷ DAZ, GPZ. Spisi (o izborima gradskih zastupnika) 1918.-1938. Iako su radikali od 1920. kandidirali na gradskim izborima, postigli su uspjeh tek na izborima 1925. kada im je vjerojatno pomoglo što je nositelj liste Ernest Čimić prethodno bio pokrajinski namjesnik.

⁹⁸ HDA, 1364 Grupa XXIII, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (dalje: Grupa XXIII), Inv. br. 194, Skupštinski izbori Zagreb, 1927.

⁹⁹ HDA, ZS, br. 97/127.

Kako je Komunističkoj partiji Jugoslavije (KPJ) zabranjen politički rad,¹⁰⁰ komunisti su se organizirali na listi Nezavisne radničke partije i na izborima za gradsko zastupstvo Zagreba 1925. osvojili dva zastupnička mjesta.¹⁰¹ U zagrebačku su oblasnu skupštinu početkom 1927. ušla dva komunista, zastupnik u gradskom zastupstvu i tajnik Nezavisnih sindikata Zagreba Ivan Krndelj¹⁰² i Kamilo Horvatin.¹⁰³ I pred parlamentarne izbore 1927. komunisti su se našli pod povećanom prismotrom. Ministar unutrašnjih djela Vukićević nalagao je velikom županu Stoparu da se u slučaju pojave novih listova koji bi propagirali komunizam postupa po Zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi.¹⁰⁴ Komunisti su pitanje izdvajanja Zagreba iz Zagrebačke oblasti držali posljedicom parcelizacije Hrvatske i bili za ujedinjenje svih hrvatskih oblasti u jednu cjelinu na čelu sa Zagrebom.¹⁰⁵ Smisao borbe između HSS-a te HSP-a i HFSS-a oko samouprave Zagreba vidjeli su u težnji i jedne i druge strane da raspoložu prihodima grada Zagreba.¹⁰⁶ Otklonili su poziv SHSP-a da im se na predstojećim skupštinskim i gradskim izborima pridruže u „narodni socijalni savez“ u kojem bi se okupile stranke protivne HB. Na izbore su izašli kao Republikanski savez radnika i seljaka (RSRS),¹⁰⁷ tražeći borbu protiv svih stranaka „koje su bilo direktni eksponenti beogradskih vlastodržaca, bilo sprovode politiku služenja njima“.¹⁰⁸ Budući da je RSRS nastojao privući seljake, članci u *Borbi* ne napadaju članove HSS-a već uvijek njegove „gospodske vođe“ ili „gospodsko vodstvo“ koje se naziva „kapitulašima“ i „sporazumašima“.¹⁰⁹

Nositelj liste RSRS-a za parlamentarne izbore za grad Zagreb bio je Kamilo Horvatin, urednik *Borbe*, neslužbenog glasila KPJ-a, a kotarski je kandidat bio pekarski radnik Rudolf Mlinarić.¹¹⁰ Listu za gradsko zastupstvo predvodio je dotadašnji zastupnik Ivan Krndelj. Osim Krndelja te urednika *Borbe* Gjura Cvijića i K. Horvatina, ostali su kandidati većinom bili radnici različitih struka (stolarski, kovinotokarski, pekarski, tramvajski, bravarski, zidarski i dr.). Na listi su bila i

¹⁰⁰ GLIGORIJEVIĆ 1979, 300.

¹⁰¹ DAZ, GPZ, Spisi (o izborima gradskih zastupnika) 1918.–1938.

¹⁰² O Krndelju opširnije vidi radove: KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1973, 227-241 (isti rad 1974) te 1988.

¹⁰³ DAZ, GPZ, kut. 320, Izvještaj o radu gradskog poglavarstva od 1926. do 1938.

¹⁰⁴ HDA, 1359 Grupa XVI, Teror vladajućeg režima. Inv. br. 367. Više o Horvatinu, vidi: ŠVAB 2002.

¹⁰⁵ Zapisnik skupštine gradskog zastupstva slob. i kralj. glavnoga grada Zagreba godine održane 4. travnja 1927, 44. Krndeljevu je izjavu donijela i *Borba*: Pitanje izdvajanja Zagreba iz zagrebačke oblasti, 9. travnja 1927, 1.

¹⁰⁶ Naša narodna skupština u Zagrebu, *Borba*, 28. svibnja 1927, 1-2.

¹⁰⁷ U *Borbi* se mjestimično RSRS naziva Republikanski radničko-seljački savez.

¹⁰⁸ Pismo Starčevićeve Hrv. Stranke Prava. Naš odgovor, *Borba*, 2. srpnja 1927, 1-2.

¹⁰⁹ Vidi npr.: Napred u izbornu borbu, *Borba*, 25. lipnja 1927, 1.

¹¹⁰ Liste Republikanskog Radničko-Seljačkog Saveza, *Borba*, 20. kolovoza 1927, 3.

Komunistički plakat za gradske izbore¹¹³

dva seljaka, ali na poziciji bez veće nade da će biti izabrani.¹¹¹ Izborna je baza kojoj su se obraćali komunisti bio „radni narod“, odnosno radnici, činovnici, namještenici, mali obrtnici, seljaci i svi siromašni građani. RSRS se zalagao za potpunu općinsku samoupravu Zagreba, za pravo glasa za sve gradske stanovnike bez obzira na dužinu njihova boravka u gradu, za svaljivanje svih tereta gradskog proračuna na bogataše putem uvođenja niza poreza na luksuz te uvođenjem poreza na dohodak. Obećavali su poboljšanje standarda siromašnih te niz socijalnih mjera za pomoć nezaposlenim radnicima.¹¹²

Socijalistička partija Jugoslavije (SPJ)¹¹⁴ također je pretendirala na mjesto predstavnice radničke klase u zemlji. U predizbornoj se kampanji SPJ zato gotovo isključivo obrušio na komuniste koje naziva „komuncima“ (jer sudjeluju u radu

¹¹¹ Kandidatska lista za gradske izbore, *Borba*, 20. kolovoza 1927, 4.

¹¹² HDA, ZS, br. 97/93.

¹¹³ HDA, ZS, 97/105.

¹¹⁴ Opširnije o SPJ, vidi: MILENKOVIĆ 1974.

gradskog zastupstva) ili „franko-komunistima“.¹¹⁵ Napadali su Krndelja da je za mjesto u socijalnom odboru oblasne skupštine pristao uz Radića i za ostanak Zagreba u Zagrebačkoj oblasti.¹¹⁶ Ostale stranke u gradu tek su uzgred spomenuli. Kritizirali su Radića što nije više učinio za ekonomske i socijalne interese seljaka,¹¹⁷ a zločinu u Čučerju posvetili su tek uzgrednu pozornost smatrajući ga ipak terorom.¹¹⁸ Formiranje HB-a tumačili su tek bijednim pokušajem „t. zv. hrvatske inteligencije“ da povećavaju svoje izgled pred parlamentarne izbore.¹¹⁹ Krajem srpnja na skupštini socijalista u Radničkom domu za nositelja je liste za parlamentarne izbore izabran zamjenik tajnika Radničke komore u Zagrebu Gojko Berberović, dok je kandidat u oba izborna kotara bio Mirko Kajba. Berberović je predvodio i listu SPJ na gradskim izborima.¹²⁰ Očito je da SPJ nije računao na seljačke glasove pa se i ne obraća seljacima. Izborna im je baza ista kao komunistima – „radni narod“ – kojem nude općinsku samoupravu, reformu gradske financijske politike, rješenje stambenog pitanja, reformu zdravstava koje bi osiguravalo besplatne usluge radničkom i siromašnom stanovništvu. Socijalisti su obećavali donošenje regulatorne osnove, kojom bi se poboljšali uvjeti života u radničkim i siromašnim četvrtima i na periferiji, novu socijalnu politiku te prosvjetnu reformu koja bi osigurala besplatno obrazovanje i siromašnoj djeci.¹²¹

Za razliku od gore navedenih stranaka koje su djelovale na cijelom teritoriju Kraljevine SHS, druge grupe građana i manje stranke pretendirale su tek na mjesto zastupnika u gradskom zastupstvu Zagreba. Tako su zagrebački Židovi još od 1920. nastupali s vlastitom listom na izborima za gradsko zastupstvo Zagreba. Budući da su u sazivu gradskog zastupstva iz 1925. imali dva zastupnička mjesta, na gradskim su izborima 1927. očekivali tri ili četiri zastupnika.¹²² Nositelj liste bio je odvjetnik dr. Hugo Kon, dugogodišnji gradski zastupnik i predsjednik Židovske općine. Iako na ovoj listi 1927. nisu bili samo Židovi cionisti, židovska se lista u drugim novinama često nazivala cionističkom jer su Židovsku općinu u Zagrebu

¹¹⁵ Socijalisti su se tu očito mislili na Krndeljevu izjavu da se sve hrvatske oblasti trebaju ujediniti u jednu cjelinu na čelu sa Zagrebom, vidi: Frankovačko stanovište komunističkih zastupnika, *Crvena zastava*, 8. travnja 1927, 2. Možda se socijalisti referiraju i na usku suradnju frankovaca i budućeg poglavnika Ante Pavelića s Krndeljem i to posebno u odboru za zavičajnost gradskog zastupstva, o čemu vidi: DAZ, Peršić, br. 42, kut. 3. To zahtjeva više istraživanja jer Kolar-Dimitrijević, možda zbog kontroverzije, nije to spomenula u svojim radovima o Krndelju.

¹¹⁶ Radić hoće boj između sela i grada, *Crvena zastava*, 8. travnja 1927, 1.

¹¹⁷ Bivši Radićevac, Radićev izborni proglas, *Crvena zastava*, 15. srpnja 1927, 1.

¹¹⁸ Politički teror, *Crvena zastava*, 1. rujna 1927, 2.

¹¹⁹ Hrvatski blok, *Crvena zastava*, 23. lipnja 1927, 2.

¹²⁰ Kandidaciona skupština S. P. J. u Zagrebu, *Crvena zastava*, 4. kolovoza 1927, 1-2. Više o Berberoviću, vidi: MILENKOVIĆ 1983.

¹²¹ Vršite dužnost u gradskim izborima!, *Crvena zastava*, 1. rujna 1927, 1.

¹²² Lavoslav ŠIK, Jedinstvena židovska lista kod gradskih izbora, *Židov*, 19. kolovoza 1927, 1.

od 1920. predvodili cionisti.¹²³ Kritičarima zasebne židovske liste poručivali su da imaju „jasan program: u gradskom zastupstvu – komunalna politika“ te da će njihovi zastupnici, nevezani stranačkom disciplinom, surađivati sa svim strankama koje budu radile na dobrobit Zagreba.¹²⁴ Čini se da su očekivali pobjedu HB-a, pa su izrazili zadovoljstvo načelnikom Heinzelom i izjavili da će i opet surađivati s njim.¹²⁵

Na gradskim izborima u svibnju 1925. Starčevićeva hrvatska stranka prava¹²⁶ dobila je pet zastupničkih mjesta.¹²⁷ Međutim, SHSP se već u kolovozu 1925. rascijepio pa je dio oko Milana Šafara i Mateja Mintasa počeo izdavati novo glasilo *Slobodna Hrvatska*, a Mirko Košutić je zadržao dotadašnje stranačko glasilo *Hrvatska*.¹²⁸ Obje su se grupe smatrale pravim SHSP-om te su rabile to ime sve do prosinca 1926. kada je Košutić preimenovao svoju grupu u Hrvatska narodna Starčevićeva stranka (HNSS).¹²⁹ Košutićeva *Hrvatska* podržavala je izlazak Zagreba iz Zagrebačke oblasti.¹³⁰ Raspisivanje izbora za gradsko zastupstvo *Hrvatska* je dočekala najavom stvaranja „hrvatskog socijalno privredničkog bloka“ koji bi činile pojedine socijalne i privredne organizacije s jedinstvenom listom na gradskim izborima, a glavne je protivnike vidjela u HSS-u i HB-u koje predstavlja bivša gradska uprava. Iako je najavljeno da će u narednom broju *Hrvatske* biti donesen program bloka i navedene organizacije koje su u njemu okupljene,¹³¹ list je prestao izlaziti te se time, čini se, ugasio i HNSS. Ipak, Košutić je nastupio na gradskim izborima kao nositelj liste Hrvatskog privrednog bloka,¹³² na kojoj je okupio uglavnom obrtnike i trgovce.¹³³

Stajalište Košutićevih bivših stranačkih kolega iz SHSP-a o izdvajanju Zagreba iz Zagrebačke oblasti nije bilo dokraja definirano; zalagali su se da se to pitanje riješi tek po ujedinjenju hrvatskoga naroda u hrvatsku državu u granicama međunarodno priznate Kraljevine SHS. Ipak, protivili su se daljnjem opterećenju

¹²³ GOLDSTEIN 2004, 160.

¹²⁴ O., O komunalnom programu, *Židov*, 2. rujna 1927, 1.

¹²⁵ Židovski izborni sastanak, *Jutarnji list*, 22. kolovoza 1927, 6.

¹²⁶ Mjestimično se u tekstovima stranačkog glasila *Hrvatska* nazivaju i Hrvatska Starčevićeva stranka prava (HSSP).

¹²⁷ Naši gradski zastupnici, *Hrvatska*, 16. svibnja 1925, 2.

¹²⁸ Obje su strane iznijele svoje viđenje o razlazu u stranci, vidi: Šandor TABAČNIK, Veseli klub „nesebične sirotinje“!, *Hrvatska*, 16. kolovoza 1927, 3-4; Iz organizacije G. P. K. „Starčević“, *Slobodna Hrvatska*, 15. kolovoza 1925, 4-5.

¹²⁹ Program Hrvatske Narodne Starčevićeve Stranke, *Hrvatska*, 5. prosinca 1926, 1-2. (isto, 25. prosinca 1927, 2-3).

¹³⁰ Zagreb – Zagrebačka oblast, *Hrvatska*, 8. travnja 1927, 2.

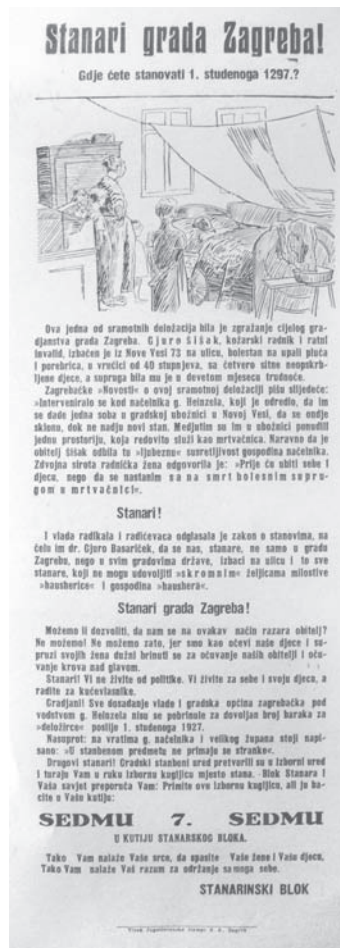
¹³¹ Hrvatski socijalno-privrednički blok, *Hrvatska*, 23. srpnja 1927, 1.

¹³² DAZ, GPZ, Spisi (o izborima gradskih zastupnika) 1918–1938.

¹³³ HDA, ZS, br. 97/142.

hrvatskog naroda pa tako i Zagrepčana. SHSP, čije su članove po predsjedniku stranke Milanu Šafaru nazivali šafarovcima, smatrala se građanskom i seljačkom i radničkom strankom. Kako su komunisti ponuđenu suradnju na izborima odbili,¹³⁴ glasilo SHSP-a *Slobodna Hrvatska* je početkom srpnja donijela priopćenje o inicijativi za osnivanje Zagrebačkog socijalnog saveza (ZSS) kao izvanstranačke organizacije u koju bi se okupili svi koji žele napredak Zagrebu i sebi.¹³⁵ ZSS je tražio je glasove „malih ljudi, a napose maloobrta, radništva, invalida, seljaka i brojne gradske sirotinje“.¹³⁶ Obećavali su da će ZSS po pitanju hrvatstva biti nepopustljiv, a u socijalnim i općim komunalnim pitanjima napredan i jednako brižan za sve slojeve. Tražili su rješenje stambenog pitanja, donošenje generalne regulatorne osnove, prestanak rasipanja gradskog novca i preispitivanje gradskih računa. Listu ZSS-a, sastavljenu uglavnom od radnika i trgovaca, predvodio je dr. Milan Šfatar,¹³⁷ iako su se širile glasine da će nositelj biti bivši ban Matko Laginja.¹³⁸

Stambena kriza u Zagrebu¹³⁹ rezultirala je stvaranjem Stanarinskog bloka. Taj su blok činile Organizacija stanara, Savez javnih namještenika i umirovljenika,¹⁴⁰ Savez bankovnih činovnika, Savez poštanskih namještenika i podvornika, Savez željezničara, Udruga penzionera te radnici iz četrnaest zagrebačkih tvornica.¹⁴¹ Stanarinski

Plakat Stanarinskoga saveza¹⁴²

¹³⁴ *Slobodna Hrvatska* ne spominje plan o Narodnom socijalnom savezu. Vidi: bilj. 105.

¹³⁵ Zagrebački socijalni savez, *Slobodna Hrvatska*, 8. srpnja 1927, 1.

¹³⁶ HDA, ZS, br. 97/140; Zagrebački socijalni savez, *Slobodna Hrvatska*, 19. kolovoza 1927, 1-2.

¹³⁷ HDA, ZS, br. 97/88.

¹³⁸ Liste za gradske izbore, *Jutarnji list*, 14. kolovoza 1927, 7.

¹³⁹ Vidi bilj. 12.

¹⁴⁰ Taj je Savez početkom kolovoza odlučio da se neće pridružiti nikakvom savezu, nego da će svojim članovima dati mogućnost glasovanja po svom izboru. Tu je priliku želio iskoristiti HSS koji je odlučio trojicu njihovih predstavnika staviti na svoju kandidatsku listu za izbore, vidi: Savez javnih namještenika i gradski izbori, *Narodni val*, 11. kolovoza 1927, 3.

¹⁴¹ Osnovan „stanarinski blok“ za gradske izbore, *Riječ*, 31. srpnja 1927, 8.

¹⁴² HDA, ZS, 97/137. Za obradu ovog i prethodnih slikovnih priloga zahvaljujem kolegici Andrei Srećković iz Leksikografskog zavoda Miroslav Krlež!

je blok najavio da će u gradskom zastupstvu zastupati gradnju malih stanova. Tražili su da siromašni građani budu zaštićeni i nakon 1. studenog 1927., da se sklopi dugoročni investicijski zajam kojim bi se izgradili jeftini stanovi, da se zakon o lihvi primjeni na kućevlasnike i da se stanarina ne određuje proizvoljno nego prema važećem porezu.¹⁴³ Nositelj liste Stanarinskog bloka bio je Aleksandar Gavranić.¹⁴⁴

Listu Hrvatski nezavisni obrtnici grada Zagreba predvodio je stolarski obrtnik Janko Štengl,¹⁴⁵ kojeg su na gradskim izborima 1925. vezivali uz Đuru Šurmina.¹⁴⁶ Izbornim plakatom bez konkretnog programa obraćali su se ponajprije obrtnicima i privrednicima.¹⁴⁷

Rezultati izbora

Od 33.796 birača u Zagrebu, glasovalo ih je 19.500 na sljedeći način:

HB	9.749
RSRS	2.456
HSS	2.322
SDS	1.531
Židovska lista	806
Stanarinski blok	759
DS	403
SPJ	394
NRS	373
ZSS	284
Hrvatski privredni blok	268
Hrvatski nezavisni obrtnici	155

Naglašavajući u predizbornoj kampanji hrvatsku državnu samostalnost i državno pravo te samoupravu Zagreba, HB je pobijedio i dobio 25 zastupnika, komunisti sedam, HSS šest, SDS četiri, Židovska lista tri, DS i Stanarinski blok po dva te socijalisti jednog zastupnika.¹⁴⁸

¹⁴³ Skupština Stanarinskog bloka, *Jutarnji list*, 22. kolovoza 1927, 6-7.

¹⁴⁴ HDA, ZS, br. 97/142.

¹⁴⁵ *Hrvat* (Neizbježivi Štengl, 25. kolovoza 1927, 5) piše da je Štengl bio zajedničar, ali je izašao iz stranke jer nije postavljen na kandidatsku listu za gradske izbore 1925. godine.

¹⁴⁶ Poraz Bloka kod gradskih izbora, *Riječ*, 11. svibnja 1925, 2.

¹⁴⁷ HDA, ZS, br. 97/143.

¹⁴⁸ DAZ, GPZ, Spisi (o izborima gradskih zastupnika) 1918–1938; DAZ, GPZ, Zapisnik o izvanrednoj skupštini slob. i kr. glav. grada Zagreba od 28. rujna 1927, 2-3.

HB je pobjedom nastavio tradiciju zajedničara i federalista s gradskih izbora 1921. i 1925. godine.¹⁴⁹ Porast glasova danih komunistima i HSS-a u odnosu na gradske izbore 1925, pokazuje sve veću prisutnost radništva koje sa sela u potrazi za poslom dolazi u Zagreb, ali je dijelom još sačuvalo odanost Radićevoj stranci. Zbog činjenice da je i SPJ dobio predstavnika u gradskom zastupstvu, izbori su pokazali razjedinjenost radničkog pokreta. Nasuprot tomu, broj je glasova „nehrvatskim“ strankama SDS-u, DS-u i NRS-u opao, što ukazuje na otpor unitarističkoj ideji i centralizmu. Novi veći uspjeh Židovske liste samo je naglasio snagu židovske zajednice u Zagrebu, a uspjeh Stanarinskog bloka podcrtava kroničnu stambenu krizu u Zagrebu. Liste Mirka Košutića, Milana Šafara i Janka Štengla nisu imale realnih šansi za uspjeh na izborima jer nije postojala jaka skupina koja ih je podržavala ili kojoj su se obraćale, a ono za što su se te liste zalagale bilo je preopćenito ili previše slično programima ostalih kandidata.

Na parlamentarnim je izborima za Narodnu skupštinu Zagreb, između sedam kandidatskih lista, birao dva zastupnika. Krajem kolovoza iz Beograda je od velikog župana Stopara zatražen izvještaj o izbornoj prognozi. Na temelju podataka koje mu je dalo Redarstveno ravnateljstvo, veliki je župan poslao sljedeću „skrižaljku“ s brojem glasova koje bi stranke imale polučiti na izborima:

HSS, nositelj V. Maček	6.000 – 7.000
HB, nositelj A. Trumbić	6.000 – 7.000
SDS, nositelj I. Juriša	2.500 – 3.000
DS, nositelj I. Spevec	2.500 – 3.000
komunisti, K. Horvatin	2.000
NRS, nositelj V. Turković	1.200 – 1.500
SPJ, nositelj G. Berberović	800 – 1.200

Iako je napomenuo da je izborna prognoza „i više nego nepouzdana“, Stopar je predvidio da će HSS i HB osvojiti po jedan mandat u Zagrebu. Prognozirao je i apstinenciju birača, posebice onih sklonih HSS, jer su prema izvještajima slabo posjećivali svoje zborove, ali je istodobno upozoravao na jaku premoć te stranke „jer narod vjeruje, da će H.S.S. u vladu“.¹⁵⁰ Izborna se prognoza pokazala pogrešnom jer su kandidati HB, Trumbić i Pavelić, dobili u Zagrebu oba skupštinska mandata. *Dom* je ipak konstatirao da je HSS na parlamentarnim izborima u Zagrebu osvojio 1.200 glasova više nego na gradskim izborima tjedan ranije.¹⁵¹ Ipak, bio je to značajan pad u odnosu na parlamentarne izbore u Zagrebu 1925. kad je HRSS s A. Trumbićem kao nositeljem liste osvojila 16.092 glasa.¹⁵² Općenito je HSS na

¹⁴⁹ DAZ, GPZ, Spisi (o izborima gradskih zastupnika) 1918–1938.

¹⁵⁰ HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 194.

¹⁵¹ Približni rezultati izbora, *Dom*, 14. rujna 1927, 3. Vidi i: HORVAT 1992, 354.

¹⁵² *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 8. februara 1925*, 138.

izborima 1927. osvojio manji broj glasova, ali je zahvaljujući izbornom sustavu, koji je odgovarao velikim strankama, dobio 61 zastupnika u Skupštini.¹⁵³ Tako je Radić mogao napisati da je „Trumbić izabran milošću frankovaca u Zagrebu inače svugdje propao on i njegov blok“, a da je u kontrolu dobio odvjetnika Antu Pavelića.¹⁵⁴

Predsjednik Ministarskog savjeta V. Vukićević zatražio je već 14. rujna 1927. od svih oblasti, pa tako i od velikog župana Zagrebačke oblasti, izvještaj je li prilikom izbora i za vrijeme izbora bilo žalba na vlasti ili na pojedince ili na opozicijske stranke i njihove protivnike. Posebno je trebalo javiti jesu li pojedinci ili Radićeve političke grupe onemogućavali slobodu izbora. Vladin povjerenik Uzorinac, iz Poglavarstva grada Zagreba, javio je 19. rujna da je izbor poslanika za Narodnu skupštinu u gradu Zagrebu proveden u potpunom miru i redu. Pojedine zamjerke, npr. ponegdje je bilo razlike između broja glasača po popisu i predanih kuglica, a Stjepan Radić je uložio prigovor jer je na biralištu u Krajiškoj ulici bio jedan redarstvenik (međutim, utvrđeno je da je redarstvenik došao u 18 sati da bi saznao rezultat izbora) nisu imale upliva na konačan rezultat izbora te je Stopar javio u Beograd da su izbori u Zagrebu prošli bez incidenta.¹⁵⁵

Zaključak

Razmak između gradskih i parlamentarnih izbora u Zagrebu bio je tek tjedan dana, pa su se predizborne aktivnosti stranaka i političkih grupa u gradu odvijale paralelno i zato se zajedno proučavaju. Vjerojatan razlog prijevremenu raspustu gradskog zastupstva Zagreba i raspisivanju gradskih izbora za svih pedeset članova zastupstva leži u htijenju vlade da pred parlamentarne izbore ispita bilo hrvatskih birača. Čini mi se vjerojatnim da su u Beogradu računali kako će zbog Radićeva stava da Zagreb ostane u Zagrebačkoj oblasti njegova stranka izgubiti na popularnosti, te da će rezultati u najvećem hrvatskom gradu biti putokaz za ostale dijelove države gdje je HSS, odnosno Narodna seljačka stranka postavila svoje liste. Osim neuspješnog pokušaja Radića da proširi svoju stranku i u ostatku Kraljevine SHS, najveći je značaj parlamentarnih izbora 1927. formiranje Hrvatskog bloka. Na tradiciji pobjeda HZ-a i HFSS-a, naglašavajući hrvatsku državnu samostalnost i državno pravo te samoupravu Zagreba, HB je i na gradskim i na parlamentarnim izborima u Zagrebu nadmoćno pobijedio. Broj glasova koje su na gradskim izborima 1927. dobili komunisti, okupljeni kao Republikanski savez

¹⁵³ Hrvatska (Narodna) seljačka stranka dobila je 368.872 glasova, a udružena s Crnogorskom i Samostojnom kmetijskom strankom dobila je 383.925, vidi: *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 11 septembra 1927, 1928, 29-30.*

¹⁵⁴ Stjepan RADIĆ, Hrvatski seljački narod otpuhnuo odmetnike, *Dom*, 14. rujna 1927, 2-3.

¹⁵⁵ HDA, Grupa XXIII, Inv. br. 194.

radnika i seljaka i HSS-a porastao je u odnosu na gradske izbore 1925. godine. To pokazuje sve veću prisutnost radništva koje sa sela u potrazi za poslom dolazi u Zagreb, ali je dijelom još sačuvalo odanost stranci Stjepana Radića. Ipak, ovi su izbori također pokazatelj da je HSS, usprkos gotovo plebiscitarnoj podršci na selu, imao u gradskim sredinama 1920-tih slabije rezultate. Nasuprot tomu, broj glasova dan „nehrvatskim“ strankama – SDS, demokratima i radikalima – znatno je opao u odnosu na prijašnje izbore te je time indikativan kao pokazatelj otpora unitarističkoj ideji i centralizmu.

Kratice

DS – Demokratska stranka; HFSS – Hrvatska federalistička seljačka stranka; HSP – Hrvatska stranka prava; H(R)SS – Hrvatska (republikanska) seljačka stranka; HZ – Hrvatska zajednica; HB – Hrvatski blok; KPJ – Komunistička partija Jugoslavije; NRS – Narodna radikalna stranka; RSRS – Republikanski savez radnika i seljaka; SDS – Samostalna demokratska stranka; SPJ – Socijalistička partija Jugoslavije; SHSP – Starčevićeva Hrvatska stranka prava

Bibliografija

Izvori

a) *Arhivsko gradivo:*

Državni arhiv u Zagrebu (DAZ)
Gradsko poglavarstvo Zagreb
Osobni fond Peršić Ivan
Hrvatski državni arhiv (HDA)
Veliki župan Zagrebačke oblasti
Zbirka Stampata
Grupa XVI, Teror vladajućeg režima
Grupa XXIII, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji

b) *publicirano arhivsko gradivo*

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 godine, Sarajevo, 1932.
Definitivni rezultati popisa stanovništava od 31 marta 1931 godine, 1, Beograd, 1937.
KRIZMAN, Bogdan (1973), *Korespondencija Stjepana Radića*, 2, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest.
PERŠIĆ, Ivan (2002), *Kroničarski spisi*, priredio Stjepan Matković, Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu – Dom i svijet – Hrvatski institut za povijest.
Radićev Sabor 1927–1928. Zapisnici Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti, priredila Mira Kolar-Dimitrijević, Zagreb: Školska knjiga, 1993.

Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 11 februara 1925. godine, Beograd, 1926.

Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 8. septembra 1927., Beograd, 1928.

Zapisnici o skupštinama zastupstva slob. i kralj. glavnoga grada Zagreba godine 1927.

c) novine

iz Zagreba: *Borba*; *Crvena zastava*; *Dom*; *Hrvat*; *Jutarnji list*; *Hrvatska*; *Narodni val čovječnosti, pravice i slobode*; *Radikalski glasnik*; *Riječ*; *Slobodna Hrvatska*; *Slobodna tribina*.

iz Beograda: *Službene novine*.

Literatura

ANTIĆ, Ljubomir (1982), Hrvatska federalistička seljačka stranka, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 163-222.

ČULINOVIĆ, Ferdo (1961), *Jugoslavija između dva rata*, 1 i 2, Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

GLIGORIJEVIĆ, Branislav (1970), *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd: Institut za savremenu istoriju.

GLIGORIJEVIĆ, Branislav (1979), *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Beograd: Institut za savremenu istoriju.

GOLDSTEIN, Ivo (2004), *Židovi u Zagrebu 1918–1941.*, Zagreb: Novi Liber.

HORVAT, Josip (1989), *Politička povijest Hrvatske*, 2, Zagreb: August Cesarec.

HORVAT, Rudolf (1992), *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb: Školska knjiga (preisak iz 1942).

Kalendar Hrvatski blok za godinu 1926, Zagreb, 1925.

KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira (1973), *Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931.*, Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske.

KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira (1973), Rad Ivana Krndelja u gradskom zastupstvu Zagreba od 1925. do 1928. godine, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, 227-241.

KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira (1974), Djelatnost Ivana Krndelja u gradskom zastupstvu Zagreba od 1925. do 1928., u: *Iz starog i novog Zagreba*, 5, ur. Franjo Buntak i dr., Zagreb: Muzej grada Zagreba.

KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira (1984), Svetozar Delić, komunistički gradonačelnik Zagreba 1920. godine, u: *Iz starog i novog Zagreba*, 6, ur. Franjo Buntak i dr., Zagreb: Muzej grada Zagreba.

KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira (1988), *Ivan Krndelj. Radnički tribun*, Zagreb: Radničke novine.

KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira (1994), O zagrebačkom gospodarstveniku Vjekoslavu Heinzelu (1871.–1934.), *Časopis za savremenu povijest*, 257-276.

- KRIVOKAPIC-JOVIĆ, Gordana (2002) *Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organiziranoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1929)*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- LEČEK, Suzana (2004), Selo i politika. Politizacija hrvatskog seljaštva 1918–1941, u: *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, ur. Ljubomir Antić, Zagreb: Matica hrvatska.
- MAČEK, Vladko (1992), *Memoari*, Zagreb: Hrvatska seljačka stranka.
- MATIJEVIĆ, Zlatko (1998), *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.–1929.)*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet.
- MATKOVIĆ, Hrvoje (1963), Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji, u: *Istorija XX veka: zbornik radova*, 5, ur. Dragoslav Janković, Beograd: Institut društvenih nauka Odelenje za istorijske nauke.
- MATKOVIĆ, Hrvoje (1972), *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest.
- MATKOVIĆ, Hrvoje (1995), *Svetozar Pribičević ideolog – stranački vođa – emigrant*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- MATKOVIĆ, Hrvoje (1999), *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb: Naklada Pavičić.
- MATKOVIĆ, Hrvoje (1999–2000), Stjepan Radić i Hrvatski blok, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 267-276.
- MILENKOVIĆ, Toma (1974), *Socijalistička partija Jugoslavije (1921–1929)*, Beograd: Institut za savremenu istoriju i NIP eksport-press.
- MILENKOVIĆ, Toma (1983), Berberović, Gojko, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 1, ur. Nikica Kolumbić, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.
- PERIĆ, Ivo (2003), *Stjepan Radić 1871.–1928.*, Zagreb: Dom i svijet.
- PETRINOVIĆ, Ivo (1986), *Ante Trumbić. Politička shvaćanja i djelovanje*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- STIPETIĆ, Zorica – MATICKA, Marijan (1974), Odnos selo-grad u interpretaciji intelektualaca Hrvatske u međuratnom razdoblju, *Časopis za suvremenu povijest*, 7-25.
- ŠVAB, Mladen (2002), Horvatin, Kamilo, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 5, ur. Trpimir Macan, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- TIMET, Tomislav (1961), *Stambena izgradnja Zagreba do 1954. godine*, Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

The 1927 Zagreb municipal and parliamentary elections

The 1927 Zagreb municipal and parliamentary elections were characterized with the question of administratively separating the town of Zagreb from the Zagreb district. In the beginning of 1927 Croatian Peasant Party (HSS) won the elections in Zagreb district but never won the municipal elections in Zagreb. Therefore, it strongly supported the town's

remaining in the Zagreb district. Other parties and political groups were for the Zagreb autonomy. The distance between municipal and parliamentary elections was only a week. Political campaign for the elections has been parallel and the elections are studied together. The reason for premature municipal elections is not clear. Most probably Belgrade thought that HSS, following tradition, will not have a good result in Zagreb and that would be a signal for the other parts of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians where HSS had placed its candidatures. Croatian Block emphasized Croatian state independence and Zagreb autonomy and won both elections. In relation to 1925 municipal election the number of votes for HSS and communists rose on these elections. It shows the rising number of workers from rural communities searching for job in Zagreb but who partly kept its loyalty to Radić's party. These elections suggest that HSS, though having almost a plebiscitary support from Croatian people, in the twenties of the 20th century had poor results in urban communities. Lesser number of votes for "non-Croatian" parties such as Democratic Party, Independent Democratic Party and Radical Party implies the higher opposition to unitarianism and centralism in the Croatian capital.

Ključne riječi: Zagreb, političke stranke, izbori, Hrvatska, Kraljevina SHS.

Key words: Zagreb, political parties, elections, Croatia, Kingdom SHS.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 40

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 FF press

ZAGREB 2008.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 40

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u prosincu 2008. godine

Naklada

400 primjeraka

